שמעתתא אליבא דאגדתא

ביאור סוגיות בהלכה לאור פנימיות האגדה

פרשת וירא תשפ"ז | גיליון מס' 54

האימרה השבועית

אמרו חז"ל אין טעם למצות, ואין הכונה שאסור לחקור איזה טעם למצות אדרבה מצוה גדולה לחקור בפרד"ס ולהמציא טעמים כל אחד כפי אשר חננו הש"י במדות והשכל, אבל ישכיל ויבין שלא בא לתכלית הטעם כי אין להם חקר וסוף, ע"כ מחויב לקיים בפועל ממש אפילו במקום שלא שייך הטעם.

(והיה ברכה לרצ"א מדינוב פ' אין עומדין)

גיל חינוך

שמעתתא

יש לדון אם גיל חינוך תלוי במספר השנים של הילד או בחריפות הילד, דמלבד מה שדבר זה לא התברר כה"צ אצל הפוסקים, מצינו סתירה ועלינו ויישבה.

דמחד גיסא איתא בברייתא בסוכה (מב.) דשיעור חינוך הוא בכל מצוה בזמן בו הקטן יודע לקיימה, קטן היודע לנענע חייב בלולב[1], יודע להתעטף חייב בציצית, וכן בשאר מצוות ודיני התורה[2], וכמו שנפסק בשו"ע בכמה דוכתי, וכ"כ המשנ"ב (שמג ג) שכל מצוה זמן גיל החינוך שלה כאשר הקטן יודע לעשות אותה[3].

אך מה נעשה ובמשנ"ב הביא מדברי הפוסקים בכו"כ מקומות שגיל חינוך הוא כבן חמש או שש, לענין סוכה (תרמ ד), לענין ק"ש (ע ו) כתב ו' או ז', לענין טעימה קודם קידוש (רסט א), לענין תספורת בין המצרים (שעה"צ תקנא צא). ומה עניינו של שיעור גיל התינוק לדין חינוך התלוי בחריפותו וכמבואר בברייתא בסוכה[4].

ואכן בפמ"ג (פתיחה כוללת לאו"ח ח"ב אות ט) כתב דכל השיעורים האמורים בגמ' (סוכה מב.) הם בדינים דאו', אך מצוות דרבנן הוא כבן חמש או שש[5], וצריך להבין מנין מקורו ומה טעמו לחלוק על דברי הגמ' והפוסקים שחיוו את דעתם בהדיא בהאי נידון, ועוד דעדיין לא נתיישבו בזה כל המקומות הנ"ל.

ותחילת הדברים בגמ' בעירובין (פב.) דקטן עד גיל שש יוצא בעירוב אימו, ובגמ' נראה שהטעם משום שאב חייב לזון את בניו כשהם קטני

אגדתא

כתיב (יח יט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו וגו'.

וכתב המשך חכמה וז"ל הנה חינוך מצוה לבנים במצות עשה לא נזכר, רק עשה ד"ולמדתם את בניכם", הוא בתלמוד תורה. ואמרו בנזיר (כט.) דהאב חייב לחנך בנו במצוות, ואין האשה חייבת לחנך בנה במצוות, פירוש דהוה כמו מצות עשה של תלמוד תורה, דהאשה פטורה. ויעוין אורח חיים סימן שמ"ג בביאורי הגר"א ובמגן אברהם.

ומקור מצות חינוך במצות עשה, מקורו בזה הפסוק מאברהם אבינו שצוה את בניו בקטנם על המצוות. קרא ד"חנוך לנער על פי דרכו" (משלי כב, ו) שהביא הרמב"ם בסוף הלכות מאכלות אסורות [ושם לענין איסורים] הוי מדברי קבלה, אבל העיקר מאברהם.

וכאן משמע שאף לבנות מצוה על האב. ויעוין מגן אברהם, דרק בנזיר אין מצוה על בתו, וכן משמע בגמרא שם, עכ"ל המשך חכמה.

ומבואר שמצות חינוך נלמדת ממקרא זה ד'למען ידעתיו', וצ"ב לפ"ז מהו 'את ביתו אחריו' ומה נכלל בזה.

והנה יש להעיר במאי דאיתא במתני' ס"פ אלו מציאות, אבידת אביו ואבידת רבו אבידת רבו קודמת שאביו מביאו לחיי העוה"ז ורבו מביאו לחיי העוה"ב, וצ"ע דהא מצות חינוך רמיא על האב ונמצא שהוא מביא ג"כ לחיי העוה"ב.

---

1 [וידועה תוספתו של הגרי"ז שמכך שצריך נענוע ומכך ששיעור לולב הוא מי שיש בו כדי לנענע, חזי' דהנענוע הוא חלק ממצוה, אך מינה שמעת לאידך גיסא שחיוב חינוך הוא בעושה את המצוה בשלימותה ולא רק את עיקרה המחוייב מדאו'].

2 וכדאיתא שם היודע לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין, יודע לדבר אביו מלמדו תורה וקריאת שמע, היודע לשמור גופו אוכלין על גופו טהרות, היודע לישאל ברשות היחיד ספיקו טמא ברשות הרבים ספיקו טהור, היודע לפרוס כפיו חולקין לו תרומה בבית הגרנות, היודע לשחוט אוכלין משחיטתו, יכול לאכול כזית דגן מרחיקין מצואתו וממימי רגליו ארבע אמות, יכול לאכול כזית צלי שוחטין עליו את הפסח עכ"ל הגמ'. ועוד יליף הרמב"ם (מצה ו י) מינה, שקטן היודע לאכול כזית פת אביו מחנכו במצות מצה.

3 ולענין מצוות ל"ת כ' שם המשנ"ב בשם האחרונים שכל שהוא בר הבנה צריך להפרישו מהאיסור, דכלפי מצוות ל"ת גיל חינוך הוא מוקדם יותר.

4 ואין לומר דיש שני תנאים, א' שידע את מהות המצוה, ב' שיהא בן חמש או שש, דבגמ' וברמב"ם ושו"ע מפורש שהכל תלוי רק באם יודע לקיים את המצוה או לאו.

5 ואזיל לשיטתיה במה שכתב (רסט א) לענין איסור אכילה קודם קידוש שזמנו בגיל ה' או ו'.

קטנים והיינו עד גיל שש וממילא ניזון ממנה, אך הט"ז (תרמ ב) פי' שכיון שהולך אחריה הרי שהוא נחשב כחד גופא עימה, והדבר צ"ב.

עוד איתא בגמ' בעירובין שם דקטן הצריך לאימו שחייב בסוכה הוא פחות מבן שש, וגם סוגי' זו נפקה בשו"ע (תרמ ב) שבן חמש או שש חייב, ופי' המג"א והט"ז דכל חד לפום חורפיה, וכן העתיק המשנ"ב (סק"ב), ועוד כתב שם דבאופן שאינו צריך לאימו חייב מגיל חמש ומעלה, וצ"ע מדוע סתם כאן דוקא מגיל חמש, ועוד דמקור דבריו הוא מהבית מאיר והא"ר והבכור"י והם כתבו שחייב מגיל ארבע, ושיעורם זה מגיל ארבע תמוה אף הוא מנין לקחוהו[6].

אכן מקורות נוספים לדין זה שחינוך תלוי בגיל מסויים מצינו במקומות נוספים בדברי הראשונים, וכמו שית' בהערה[7].

ואשר נר' בכל זה דהא דאי' שגיל חינוך הוא גיל שש או שבע הרי זה מוכיח שאין כאן גיל מסויים ומיוחד שלפניו אין חיוב, ולא נאמרו כל השיעורים הללו אלא למימר שהיודע לקיים את המצוה לא די במה שיכול לעשות זאת בסתמא, דא"כ הרי עינינו הרואות שרוב המצוות יכול לקיים גם ילד בגיל שלוש, אלא המכוון בזה למימר שצריך להבין את משמעות המצווה, שעושה את המצוה כמצוה ולא כמעשה בעלמא, והיינו שיודע לנענע לא בתורת משחק אלא בתורת קיום ציווי. ומה שכתב הרמב"ם שיודע לאכול כזית פת משום דבמצוות דאכילה הדבר שאני, ששם גם מתעסק יצא, ואין שם דין לדעת את משמעות המצווה.

וכן אי' בכל דוכתא בראשונים שני גילאים ולא אחד, דאין כאן שיעור כשאר שיעורי התורה ושיעורי חכמים, אלא הוי איזור זמן אשר בו יש מספיק דעת להבין תורת הציווי[8].

וע"ע משנ"ת בכל ענין זה בגיליון מס' 33 לענין מצוות צ"כ, ביסוד הענין שצריך לכוון את העשייה לשם העושה.

והיה מקום לפרש שמצות החינוך היא חלק מהבאתו לחיי העוה"ז, שאינה באה מדין המצוות והעבירות עצמן כמו ספייה, אלא היא קביעת צורת אדם ודרך ארץ בילד. אבל לא משמע כן בפוסקים בשום מקום, מדמצות חינוך צריכה להיות ממש כפי פרטי המצוה, ואכמ"ל בזה.

והנה יש ליתן את הדעת מפני מה ניתנה מצות חינוך לאב, האם מפני שהוא זה שנמצא יחד עם הילד והוא באחריותו, או שהאב הוא זה שתצא מחינוכו התועלת הגדולה ביותר.

ופשוט שלא זו ולא זו הגורמת, אלא שהאב הוא הדרך של הילד להתחבר לבוראו, שכאשר אין הדעת שלו שלימה אין חיבורו ופעולתו אלא דרך דעתו של אביו.

וזהו שהענין נרמז בפסוק 'כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו' וגו', שיש כאן ענין שלם של העמדת קומת כלל ישראל באופן של חיבור שרשרת הדורות, את בניו ואת ביתו אחריו.

ויש להוסיף שבכל דור שנולד ונוסף, יש לו דור אחד יותר אשר בו הוא יוכל להיתלות, כי כן הוא צורת העבודה, שחיבור הדעת לקב"ה אינה דרך היחיד ודרך המציאות והמצב העכשווי, אלא ע"י חיבור לדעת דורות.

וז"ש 'שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך', 'כי שאל נא לימים ראשונים', והיינו 'בינו שנות דור ודור', שכח הבינה יינתן לכם רק ע"י שנות דור ודור.

העולה מן הדברים

דעת הקטן אינה שלמה, ולכן צורת הקיום שלו דרך דעתו של אביו, שבזה עולה אופן חיבור ישראל לאביהם שבשמים, שככל והדור יורד כך יש לו יותר בעלי דיעה ליתפס בהם ובדעתם הקדומה.

לתגובות והערות ולהצטרפות לרשימת התפוצה:
ab0556797453@gmail.com

---

6 ובמשנ"ב (תיד ז) כתב בשם הא"ר לענין עירוב שאפילו בן ארבע אינו נמשך אחר אימו אם הוא חריף, ושמא לאו דוקא נקטו, וצ"ע.

7 א' רש"י (ברכות טו:) כתב לענין קריאת המגילה שהגיע לחינוך היינו גיל ט' או י'. ב' הרי"ף בברכות כתב דמזמנין על קטן כבן תשע או עשר, ופי' הרשב"א (מח.) דפחות מכך אף שיודע למי מברכים עדיין לא הגיע לגיל חינוך, וברמב"ם כתב שבע או שמונה, וא"כ נח' הרי"ף והרמב"ם מהו שיעור זה7. ג' המאירי כתב שעיקר החינוך בגיל ט' או י' לפום חורפייהו, ורק בדברים שידיעתם קלה ומצויה בפחות מכך נאמרו דברי הברייתא שמשעה שיודע לעשותם חל עליו החיוב בזה. ד' הר"י מלוניל (ר"ה ט: מדפה"ר) כתב לענין תקיעת שופר דזמן ההגעה לחינוך הוא מגיל שבע או שמונה, וכ"כ בפשיטות רבנו מנוח על הרמב"ם (שופר ב ז).

8 ובזה יבו' עוד המקור לגיל שש או שבע כמש"כ הב"י דהוא כמו עונת הפעוטות ששם הנידון מאיזה גיל יש לו דעת, וע"ז אמרו שאגוז ונוטלו צרור וזורקו זהו דעת, שמבחין ומבדיל מה החילוק בין משחק למצוה ובין מצוה לעבירה. וכן מפורש גם במשנ"ב שכתב דבעי' בר הבנה, והנה אם במ"ע היה צריך שיוכל מציאותית לעשות דבר כזה דומיא דאכילת פת א"כ כאשר דייני' בל"ת הרי שאפי' תינוק בן יומו יכול לא לעשות ואף יכול להבין שאומרים לו שלא לעשות, וע"כ בעי' שיעור הבנה שהוא קיום ציווי.